

प्रा. कविता वामन कटारे
संशोधक विद्यार्थिनी

प्रा.डॉ.अर्जुन गंगाराम नेरकर
संशोधक मार्गदर्शक

म.स.गा.महाविद्यालय, मालेगाव कॅम्प, मालेगाव, नाशिक

नवोदित कवींच्या यादीत कवी बुद्धभूषण साळवे यांचे नाव आज प्रकर्षाने घेतले जाते. २०१७ साली त्यांचा बाजार हा पहिला कवितासंग्रह प्रकाशित झाला आहे. तर २०१९ मध्ये तूर्तास तरी... हा दुसरा कवितासंग्रह प्रकाशित झाला आहे, तर त्यांनी भीमक्रांतीचे पडघम हा काव्यसंग्रह संपादित केला आहे. तूर्तास तरी.. हा बुद्धभूषण साळवे यांचा काव्यसंग्रह सद्यस्थितीत खूप चर्चेत आहे . त्यांनीच स्थापन केलेल्या नाशिकच्या ठसा प्रकाशन गृहा ने प्रस्तुत संग्रह प्रकाशित केलेला असून त्यात एकूण ४७ कवितांचा समावेश आहे. काही कविता अल्पाक्षरी आहेत. कमी आकारातील कविता नेमक्या शब्दात आशय स्पष्ट करते. हे या कवितेच वैशिष्ट्य आहे. फरक, कविते, भाडोत्री समुद्र, सरळ साध्या कविता या शिर्षकाच्या कविता काहीशा दीर्घ आहेत पण त्या पसरत नाही किंवा वाचकांचा अंतही पाहत नाही. जो अनुभव मांडावयाचा आहे, तो कमी शब्दात अनावश्यक तपशील टाळून मांडला आहे. त्यांनी अनेक प्रतिमार्पी कविता ह्या संग्रहात समाविष्ट केल्या आहेत. उदा. पायपुसणं, भाडोत्री समुद्र, चुम्माचाटी या सुर्यांनी, शब्दांचा मान्सून पसारा, प्रेतांचा पाऊस, नटरंगी पांढरा हत्ती, चिलगोज्यांनी, बुचक्यांची जत्रा, डायनासॉररूपी शहर आणि दशावतारी माणस. अशा बोधपर प्रतिभा नोंदविण्याची सहजीवृत्ती कवीअंगी असल्याचे निदर्शनास येते.

कवी प्रदीप जाधव यांच्या क्यामेरातून साकार झालेल्या या संग्रहाचं मुखपृष्ठ वैशिष्टपूर्ण व अर्थवाही आहे. पडझड झाल्यामुळे डागडुजी केलेली जुनी डबलमजली घर असलेल्या गल्लीतून एक तरुण हातात पुस्तक घेऊन मार्गस्थ असल्याचे मुखपृष्ठावरील छायाचित्रात दिसते. नाशिक येथील काळाराम मंदिर परिसरातील एका मोहल्ल्याचे ते छायाचित्र आहे. एकेकाळी तंदुरुस्त असलेली आंबेडकरी चळवळ आता मुखपृष्ठावरील घरांसारखीच मोडकळीस आलेली आहे. असा फील प्रस्तुतच्या मुखपृष्ठातून प्रत्ययास येतो. (प्रतिबिंबित होतो.)

तूर्तास तरी ... या काव्यसंग्रहातील विचारगर्भ प्रस्तावना ही डॉ. युवराज सोनटक्के यांनी लिहिली असून त्यांनी संग्रहातील सामाजिक जाणिवांचा लेखाजोखाही संक्षिप्त स्वरूपात अधोरेखित केला आहे. डॉ. रावसाहेब कसबे यांनी मलपृष्ठावर लिहिलेला मजकूर कवीचे जणू बाल वाढविणारा आहे.

युवा पिढीचे कवी बुद्धभूषण साळवे व्यवसायाने अभियंता असून आंबेडकरी तत्त्वज्ञानाशी गहिरें प्रतिबद्ध रचनाकार आहेत. त्यांच्या तूर्तास तरी .. या कवितासंग्रहातील कविता वाचल्यानंतर सामान्य, लघु, उपेक्षित, कुरूप, शोषित, व देहिक संघर्षांच्या सौंदर्यबोधशाही त्यांच्या कवितेचे सरळ नाते आहे. कोणत्याही संवेदनशील मनासारखी त्यांची कविता सरळसाध्या पद्धतीने आपल्याशी बोलून जाते .

बुद्धभूषण साळवे यांची कविता समजून घेण्यासाठी त्यांचा हा कवितासंग्रह अनेक जाणत्या लोकांनी त्यांच्या कवितेबद्दल लिहिले आहे ते ही आपल्याला जाणून घेणे गरजेचे आहे . डॉ. प्रकाश मोगले यांच्या मते जागतिकीकरणानंतर महासत्तेचे स्वप्न दाखवले गेले. या महासत्तेने अगोदरच दारिद्र्यरेषेखाली जगणाऱ्या माणसांचे जगणे अधिकच उद्धस्त केलं. या उद्धस्त माणसाचं जगणं कविता आणि साहित्यातून न येता महासत्तेच समर्थन करणारी कचऱ्याच्या ढिगाऱ्यावरील पायपुसण्या सारखी कविता लिहिली जाऊ लागली.

ते लिहितात ...महासत्तेच्या महाद्वारावर / कचऱ्याच्या ढिगाऱ्याप्रमाणे / वाढतच आहे कवींची संख्या आणि / बघता बघता कवितेचा झालाय चोथा / म्हणावा तर पायपुसणं (पृ. ६१) पायपुसणं सारख्या प्रतिमा, तितकीच अर्थवाही पणे ते वापरतात आणि या कवितांची साफसफाई जणू बुद्धभूषण साळवे यांच्या कवितेनी केलेली आहे हे या काव्यसंग्रहातील कविता वाचल्यानंतर जाणवते.

जागतिकीकरण आणि सोबतच्या मुलतत्त्ववादी विचारसरणीच्या आक्रमक पवित्र्यामुळे सामान्यांचे सर्वच पातळ्यांवर खच्चीकरण होत आहे ही अस्वस्थता प्रदर्शित करणाऱ्या काही दर्जेदार कविता या संग्रहात आहेत.

त्यापैकी शहर उभी आहेत मृत्युच्या दारात, या कवितेत महासत्ता बन् पाहणाऱ्या देशातील आणि कुत्तर ओढीचे जिने जगणाऱ्या समाजातील विसंगती रेखाटताना ते म्हणतात ...

कर्णकर्कश आवाज
बचबचनारा गोंगाट
घड्याळाच्या काटयावर
झपाझप चालणारी पावलं
गर्दीचा लखव महापूर

उरावर घेऊन वाहणारी शहर

उभी आहे मृत्युच्या दारात

ग्रामीण भागातील माणसे वरिष्ठ जातीजमातींनी केलेल्या अन्याय, अत्याचाराला, उपासमारीला दारिद्र्याला वैतागून शहरामध्ये मध्ये जाऊ लागला तिथेही त्याचे जगणे अधिकच भयावह झाले . शहरी झोपडपट्टीतील जगणे बा.सी .मर्ढेकर यांना पिंपात मेलेल्या उंदरासारखे वाटले. जात आणि धर्मीय कट्टरतावाद इथे सरेआम जोपासला जातोय त्यामुळे आता इथे मानवी कल्याणासाठीच्या विचारांचं महत्त्व बोधत होतंय. या संदर्भाने मान्स हे शिर्षक असलेल्या कवितेत कवी लिहितो- हल्ली मान्स / बाळगू लागलीहेत / चाकू , सु-या, बंदुका / कलमांच्या जागी (पृष्ठ १९) सामान्य परंतु विचाराने सजग असलेल्या माणसांच्या काळातील भयग्रस्तता वरीलप्रमाणे कवी बुद्धभूषण साळवे कवितेत नोंदवितात . वर्तमान धकाधकीचे, भयावहतेचे व अनिश्चित स्वरूपाचे असून इष्ट प्रवृत्तीचे, धर्मांध शक्तीचे प्राबल्य वाढत आहे . लोकशाहीप्रणीत देशात भीतीदायक वातावरण असणे लोकशाही हिताचे नसून समग्र मानवतेच्या दृष्टीने अहितकारक आहे. या वातावरण निर्मितीला सत्तापिपासू जबाबदार आहे. तूर्तास तरी ... या कवितेतून प्रत्ययाला येणारा जीवन जाणिव्यांचा आविष्कार निश्चितच मानवी मनाला नवचेतना देणारा आहे. सावधपणा बाळगतच घराबाहेर पडावे लागत आहे कारण कवीच्या माणस (पृ.१९) या कवितेतील सगळेच दिवस नसतात एकसारखे या पंक्तीप्रमाणे वर्तमान आहे.

फरक, नावाची कविता ही ह्या संग्रहातील उत्तम कविता असून, प्रेमभाव व्यक्त करणारी कविता असली तरी त्यात खूप अस्वस्थता जाणवते. सामाजिक विचार- व्यूहाचा त्यात समावेश केला आहे. कवीची आणि प्रेयसीची आर्थिक स्थिती, त्यांची जीवन जगण्याची शैली, विचारांमधील तफावत सर्व कस भिन्न असून हे परस्परविरोधी जीवनाच चित्रण कवीने अतिशय उत्कटतेने मांडलेले आहे.

तू फिरली असशील

लंडन, थायलंड, परीस

मोरीशियास, कोकण , गोवा

पारखल असेल

तिथल नितळ वैभवशाली सौंदर्य (पृष्ठ २१)

श्रीमंत आणि गरीबी अशी ही रचना जणू अन्यायमूलक अशा व्यवस्थेशी चिरफाड करणार आहे.कवितेच्या समारोपात कवी लिहितो प्रिये,

तुझ्या माझ्यात हाच फरक आहे बघ

मी भणंग वस्त्यातून

उद्याच सौंदर्य शोधत फिरतो

आणि तू सौंदर्याचा आस्वाद घेत

जगभर फिरतेस (पृ. २३, २५)

व्यक्तीगत अनुभवांची मांडांमांड करीत जणू मानुषतेची प्रचीती ते या कवितेत करून देतात .

ह्या काव्यसंग्रहाला जे नाव दिले आहे ते म्हणजे तूर्तास तरी ...अतिशय समर्पक असे हे नाव आहे ते याच संग्रहातील त्यांची तूर्तास तरी... या शीर्षकाची कविता वाचल्यानंतर आपल्याला सांगता येईल. समकालीन व्यवस्थेचा जर आज आपण विचार केला तर ती तूर्तास तरी... अशी आहे. याच कारण असं की, भूतकाळाचा वेध घेऊन काही उपयोग नाही. भविष्यकाळाचं काही माहिती नाही आणि वर्तमान अत्यंत असुरक्षित आणि अस्थिर असा सर्व जगाला जाणवत असतांना तूर्तास तरी... हे शब्द वापरून अतिशय सामर्थ्याने व वेगळ्या आशयाने ते मांडले आहे.

सध्या घुसमट होते इथ

हे दशावतारी माणस ,ही डायनोसॉरसारखी शहर

ही मरगळलेली शब्द प्रयोजन

ही व्हेटीलेटरधारी स्वप्न

इव्हळतात सतत बेंबीतून

....मी नेहमीच शोधतो एक शांत परिसर

रक्तरंजीत जीवनयानातून माझ्यात प्रसवणारा...

...तूर्तास तरीस्थगिती देता येणार नाही मला

या अपूर्ण संघर्षाला .

अतिशय सखोल अशा सत्याकडे नेणारी कविता अर्थरूपी अशी जाणवते. मार्मिक, समर्पक वाटते.

कवीने ह्या संग्रहात बहुतांश कवितांमधून वंचित, पिडीत, शोषितांच्या आणि नव मध्यमवर्गीयांच्या जगण्यातील वेदनावळ आविष्कृत होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे अनंत उपकार आपल्यावर आहेत. त्यांच्या कर्तृत्वाचे गुणगान करणाऱ्या आमच्या रक्तातून वाहणारा, युगानुयुगांचा नायक आणि मला सूर्य बनायचंय, या तीन कविता संग्रहात समाविष्ट आहेत. बाबासाहेबांचं महानत्त्व ते खालील ओळीतून स्पष्ट मांडतात.

काळोखाच्या शृंगार डोहातून
तू केलास शतकानुशतकांचा दीर्घ प्रवास
तू खोदल्यास अस्तित्वाच्या पाऊलखुणा
तू केलास निर्जंतुकीकरण वक्र व्यवस्थेचं (पृष्ठ ५९)

अतिशय मनोभावे ह्या ओळी इथे मांडल्या आहेत. माझ्या मनातील बुद्ध होण्याइतपत जगेल मी, हा तुझ्याच परिवर्तनाचा अभंग आहे...., विलक्षणरित्या आमच्या रक्तातून वाहणारा ..., अशा ओळींवरून व दुःखःवेदनेचं कैवार घेत, आंबेडकरी परिवर्तनाच्या विचारांची बीज आधारेखित असलेली ही कविता आहे. अंतर्बाह्य दर्जेदार असा हा कवितासंग्रह आहे. अशा प्रकारे नितळ मानुषतेचा उद्घोष करणाऱ्या ह्या संग्रहातील कविता आहेत शोषितांच्या साठी ह्या कविता, ज्यांच ज्यांच या महासत्तेने वाळवंट केले त्यांच्यासाठी ह्या कविता, जे पितात हररोज हरघडी अश्रुंचा समुद्र अशा शोषित, पिडीतांसाठी बुद्धभूषण साळवे यांची कविता बुद्ध म्हणून, दया म्हणून बनू इच्छिते आणि सर्वसामान्यांच्या सुख दुःखाशी प्रामाणिक असणारी कवीची कविता नक्कीच परिवर्तनाचे अभंग गाणारी आहे. उद्वस्त माणसाच जग आणि जगणं हे ज्यांच्या कवितेचा केंद्रीय आशय आहे त्यांची कविता स्पोटकासारखी असणे यात नवल ते काय. कवीची कविता ही वाचताक्षणी विनाशक व विध्वंसक वाटत असली तरी ती विधायक व नवनिर्मितीसाठी लिहिली गेली कारण त्या कवितेच नात हे तथागत गौतमबुद्धांशी व डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचार कार्याशी आहे. तसेच माणसाचं शांत जगणं धोक्यात आणणाऱ्या जुलमी, अन्यायी व्यवस्थेशी आहे. माणसाने चांगल जगावं, सर्व प्रकारच्या शोषणापासून मुक्त व्हाव अशा शांत परिसराच्या समाजाच्या स्थापनेसाठी रक्तरंजित संघर्ष करू पाहणारी बुद्धभूषण साळवे यांची कविता मनालीसा, लंडन, थायलंड, आदींचे संदर्भ देत वैश्विक होत जाते.

तूर्तास तरी..... या कवितासंग्रहाच्या आकलनानंतर बुद्धभूषण साळवे या कवीवर झालेले विज्ञानवादी, मानवतावादी संस्कार लक्षात येतात. शोषण आणि त्याविरोधातील लढा ही प्रदीर्घ प्रक्रिया आहे म्हणून बुद्धभूषण साळवे यांची कविता अपूर्ण संघर्षाला तूर्तास तरी स्थगिती देता येणार नाही, असे सूचित करते. कवीमध्ये असणारी चिंतनशीलता, कल्पनाशक्ती यामुळे जीवनव्यवहाराचा सखोल आकलनाचा अनुभव या कविता देतात. कवितेतील आशयाला आंबेडकरी तत्त्वज्ञानाची विचारदृष्टी मूल्यात्मक कशी बनविते याचे प्रत्यंतर या कवितासंग्रहात येते. आशय आणि विचारदृष्टीतील अभिव्याक्ती यांच्यातील समतोलपणामुळे तूर्तास तरी... हा कवितासंग्रह वाचनीय व तत्त्वनिष्ठ ठरला आहे.

संदर्भग्रंथ सूची

- १) चिंतनाच्या तळाशी -लेखक. गंगाधर आहिरे पृ. ११९, १२०
- २) तूर्तास तरी ..ले.बुद्धभूषण ,पृ २
- ३) यु ट्युब राजेंद्र जोशी
- ४) समकालीन आंबेडकरवादी साहित्य आणि प्रदूषणे. लेखक डॉ. प्रकाश मोगले ,कौशल्य प्रकाशन
- ५) दलित कवितेचे अर्धशतक -लेखक, डॉ. महेंद्र भवरे महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ मुंबई .प्रथमावृत्ती २०१८